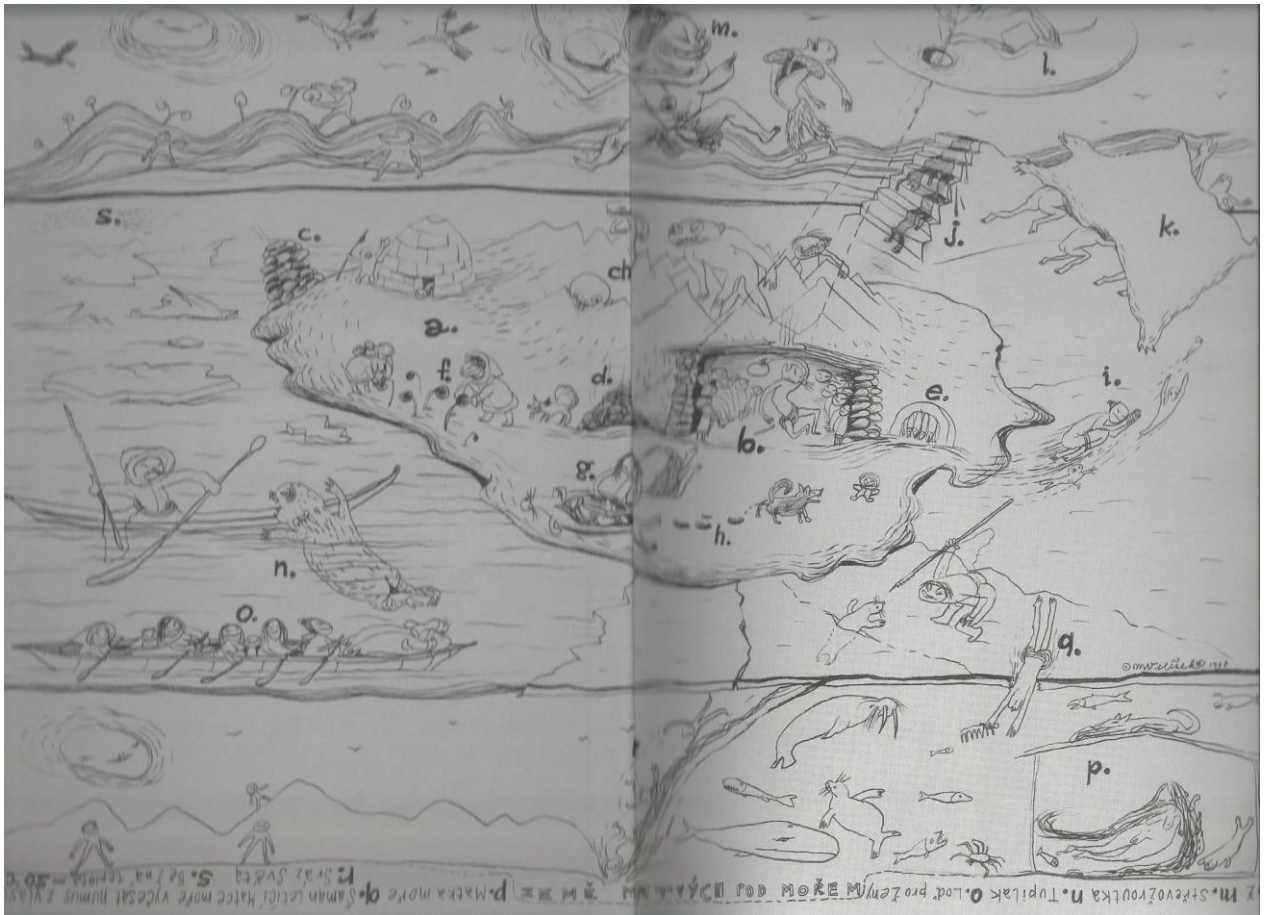

GRÓNSKÉM YTY Pověsti

SEPSAL
KNUD RASMUSSEN

PŘELOŽILI
VIOLA a ZDENĚK
LYČKOVÍ

VYKRESLIL
MARTIN VELÍŠEK

© Argo, 2007
Introduction © Zdeněk Lyčka, 1998
Translation © Viola a Zdeněk Lyčkovi, 1998, 2007
Illustrations © Martin Velíšek, 1998

ISBN 978-80-7203-876-3

ÚVOD

„Nevím nic, ale život mě neustále vystavuje silám, které jsou mocnější než já! Máme zkušenosti generací, protože žít je těžké a muži ani ženy svému osudu nikdy neuniknou. Proto věříme ve zlo. Na dobro není třeba brát zřetel, neboť je dobré samo o sobě a nepotřebuje žádné uctívání. Naproti tomu zlo, které na nás číhá ve velké tmě, ohrožuje nás bouřemi a nečasně a ukrádá se mezi nás jak lezavá mlha, musíme odhánět z cest, po nichž chodíme. Lidé zmůžou tak málo, tak málo. Nevíme ani, zda to, v co věříme, je pravda. Jistě víme jediné – co se má stát, se stane.“

Z vyprávění starého východogrónského lovce

Mýty, pověsti, bajky a písně Inuitů žijících v prostoru od východní Sibíře po východní Grónsko byly odjakživa hluboce zakořeněnou a respektovanou součástí života tohoto přírodního národa. Předávaly se z generace na generaci, mnohé z nich po dobu tisíce let. Ať se Inuité shromáždili kdekoli, zvláště během dlouhé polární noci, nebo když je na cestě zastihla nepohoda a byli nuceni zůstat delší dobu na jednom místě, jejich vypravěčské umění a zpěv vždy dosahovaly vynikající úrovně. Nesmírnými kombinacními schopnostmi, hereckým uměním a mimikou dokázal vypravěč či zpěvák v slabém světle tukové lampy upoutávat zsvěcené posluchače hodinu za hodinou, dlouho do noci.

Nejstarší mýty v sobě skrývají hlubokou moudrost a vysvětlují, jak vzniklo Slunce, Měsíc a hvězdy, proč je příroda taková, jaká je, a proč různá zvířata vypadají tak, jak vypadají. Někdy jde pouze o napínavou zábavu ve víru nadpřirozených sil, jindy lze v příbězích nalézt morální poučení. Každé grónské dítě zná pověst o slabém a neduživém sirotku Kaassasukovi, kterého všichni neustále trápili. Chlapec v zoufalství přivolá Duha veškeré síly, který se nad ním slituje a vybaví ho nadpřirozenou silou, aby se mohl svým trapičům náležitě pomstít. Z příběhu je zřejmé, že

7

Inuité si uvědomovali nutnost kolektivní odpovědnosti za sirotky, kteří byli v těžkých přírodních podmínkách ostatním na obtíž. Jiným příkladem je pověst o Kunukovi, která je v různých verzích známa všem Inuitům od Ammassalik po Beringův průliv. Kunuk je prototypem ideálního hrdinu, který nezískal svou sílu od nadpřirozených bytostí, ale vlastním úsilím. Své obrovské fyzické převahy však nikdy nezneužívá, neboť jeho hlavním cílem je osvobození nevinných lidí od místních tyranů.

Světový názor a víra Inuitů jsou úzce spjaty s jejich životními podmínkami. Žili bezstarostně pouze v přítomnosti, neboť nikdy nemohli spoléhat na to, co přinese zítřek. Mezi jevy přirozenými a nadpřirozenými není žádný rozdíl, dobro je dobré samo o sobě a není třeba se jím zvlášť zabývat, všichni se však bojí zla. Člověk je ve vztahu k mocné přírodě nepatrný, bezvýznamný a podléhá záhadné, nevysvětlitelné síle zvané Síla (což lze přeložit jako vesmír, počasí, rozum). Všechna zvířata i lidé mají duši a veškeré součásti viditelného světa mají své „vlastníky“, kteří je ovládají – a právě z toho vyvěrá síla přírody. Je třeba brát ohledy na duši ulovených zvířat a házet kosti každého zabitého zvířete zpátky do moře, aby mohlo žít dál a dalo se znovu ulovit. Duše zvířat podle inuitských představ sídlí v močovém měchýři, člověk může mít duši několik. Staří Inuité věřili v převtělování a posmrtné putování lidské duše zvířecími těly.

Před příchodem křesťanství neznali Inuité pojem peklo. To pro ně představoval již vlastní život na zemi, neboť zažívali kruté mrazy, samotu, hlad a pronásledování zlými duchy a nadpřirozenými bytostmi. Byli svázáni komplikovanými a na první pohled nesmyslnými tabu a zvyklostmi. Většina obřadů souvisela s lovem, narozením a smrtí, nikdy se však nejednalo o uctívání bohů.

Pokus o nalezení určité logiky ve zdánlivě nesmyslném systému pověr, příkazů a zákazů nabízí kniha dánského polárního badatele Petera Freuchenova „Moje mládí v Grónsku“: Podle jedné staré inuitské tradice bylo například zakázáno vyvrhávat a stahovat ulovenou zvěř na plovoucím ledovci, neboť by to mohlo způsobit neštěstí a urazit led. Vysvětlení tohoto na první pohled bezdůvodného zákazu je prosté: teplá krev z porcovaného zvířete může narušit vnitřní napětí ledovce utrženého z masivu vnitrozemského ledu a způsobit jeho okamžité rozlomení či převrácení, což Freuchen spolu s Rasmussenem na vlastní kůži zažili a od té doby se už nikdy takové tabu neodvážili porušit.

8

Jako další příklad uvádí Freuchen reakci starého domorodce z mysu York na nemstný posměch jednoho bělocha, když Inuité tradičně vítali návrat slunce po dlouhé polární noci sundáním teplých kožešinových kapucí a palečnic: „Jsme jenom hloupi, pošetili lidé. Máme tak málo prostředků, jak se chránit ku prospěchu svých dětí, a proto děláme pouze, co nám řekli naši předkové. Nepotřebuješ-li dělat totéž, je to znamenité pro tebe, ale nesměj se našim skutkům jen proto, že jsi silnější než my. Věříme, že nezemřeme v příštím roce, když obnažíme hlavu a ruce prvním paprskům slunce. Ale i když to nepomůže, radujeme se tolik ze života, že jej toužíme uctít tímto činem!“ Rouhaví běloch do roka zemřel.

Na druhé straně je zřejmé, že dodržování některých nelidských a propadivých tabu, souvisejících například s menstruací, porodem či smrtí, je pro většinu Inuitů již dávno věcí minulosti. Tato tabu měla svůj smysl a místo v historickém vývoji přírodního národa, ale jejich doba je nenávratně pryč.

Na dodržování tabu dohlížely bytosti zosobňující Měsíc či moře, jež měly mimo jiné za úkol zachovávat ekologickou rovnováhu. Příliv a odliv řídil Měsíční muž, který měl také moc nad zvířaty v moři i na souši. Dohlížel na to, aby se zvířata množila a lidé měli co jíst. V podlaze jeho domu na Měsíci byl otvor, kterým sledoval, co se děje dole na Zemi. Když se někdo nechtěl sklonit před moudrostí a zvyky předků, sestoupil Měsíc na Zemi, aby hříšníka potrestal.

Většina Inuitů, žijících se především lovem mořských ryb, považovala za nejdůležitější bytost Matku moře či Vládkyni mořských zvířat – ženu, kterou lidská nenávist zahnila na mořské dno. Když lidé nežijí, jak by měli, jejich hříchy se zachycují v podobě špíny a leja v jejich vlasech. Matka moře se proto zlobí, zadržuje ve své lampě ryby, tuleně, mrože, velryby – zkrátka veškerou mořskou zvěř – a lidé pak v důsledku špatného lovu trpí hladem.

Nepomohou-li zaříkadla a nejrůznější oběti, dokáže stav nemilosti zrušit jediné šaman – inuitský mudrc a filozof zajišťující spojení lidí s nadpřirozenými bytostmi, vyvolený člověk s dlouholetou učednickou přípravou. Šaman obvykle podnikl tzv. „duchovní let“ a rozněnanou Matku moře či Měsíčního muže uklidnil. Během „duchovního letu“ se jeho duše vymanila z tělesné schránky a volně putovala Vesmírem. Šaman byl přítom vždy pevně spoután řemeny, aby se nemohl ani pohnout. Jeho duši doprovázeli nejrůznější pomocní duchové v čele s „ducháčkem“

9

Toornaarsukem. Nepostradatelným nástrojem šamana, který v transu pronikal do světa duchů a mrtvých, aby zjistil příčinu špatného úlovku, nepříznivého počasí, nemoci, sváru či porušení tabu, byl bubínek, který se během seance sám od sebe dokázal rozevřít a volně pohybovat po ztmnělém domě.

Po smrti se Inuité dostanou do země mrtvých pod mořem nebo v nebi. Přechodný stav mezi životem a smrtí trvá zhruba jeden rok, během kterého se mrtví musí zbavit všech pozemských štáv a úplně odhmotnit své tělo. Nebožtík se buď propadne pod obrovskou vypnutou kůží, která z něj vše hmotné vymačká, nebo vykrvácí na ostrých skalách „srázu světa“. Do země mrtvých pod mořem se dostanou ti, kdo zemřou na moři a jsou do moře pochováni, naopak do nebe přijdou lidé, které příbuzní po smrti pochovají do kamenné mohyly. V nebi či pod mořem je dostatek lovné zvěře a nikdo tam netrpí hladem ani zimou. Je to inuitská obdoba věčných lovišť severoamerických Indiánů. Inuité však dávají jednoznačně přednost podmořskému ráji. Tam se dá totiž lovit veškerá mořská zvířena, kdežto v nebi se lze žít pouze ptáky a bobulemi. Nebožtíci se po smrti chtějí dostat na stejné místo jako jejich příbuzní, proto se také podle toho nechávají pochovávat. Existuje však způsob, jak se lze dostat zároveň do obou posmrtných rájů: Mrtvola se nechá po tři dny a tři noci ležet na čáře přílivu a teprve pak se hodí do moře. Mrtvý poté může podle libosti pobývat jak v nebi, tak pod mořem.

Jako zvláštní ochranu před neštěstím a vsudypřítomným zlem používali Inuité amulety – drobné předměty, jež symbolizovaly tajemnou duchovní sílu. Amulet nepůsobil sám o sobě, ale zajišťoval spojením mezi majitelem a duší zvířete, které představoval a které dávalo sílu. Pro Inuka byl jakýmsi fetišem, neboť jeho sílu si mohl zachovat, i když se amulet ztratil. Sušení ptáci zajišťovali mužům úspěšný lov, zatímco kousky dřeva a kosti působily proti zlým silám. Ženy a děti nosily na kotníku náramek k zahánění nemoci, medvědí šlachy pro změnu dodávaly sílu.

V této souvislosti je nutno říct několik slov o historickém vývoji „tupilaků“, což byly původně bytosti přinášející neštěstí. Tupilak byl předmět sešitý z nejrůznějších zvířecích či lidských údů (nejlépe z mrtvého dítěte), oživený pomocí kouzel a poslaný po vodě za svou oběť, kterou měl zabít. Byla-li oběť mocnější než tvůrce tupilaku, vrátil se tupilak zpět a svého pána zabil. Původní tupilaky již dnes nelze spatřit, protože je nevystavuje žádné muzeum, avšak Inuité zaregistrovali zájem cizinců a začali

10

z velrybích zubů, sobích parohů a masku vyřezávat postavy – „tupilaky“, jejichž příšerné vzezření má vzbuzovat stejnou hrůzu, jakou kolem sebe šířily jejich původní verze.

Důležitou součástí většiny inuitských obřadů a oslav byla bubnová hudba a tanec. Polární Inuité v severozápadním Grónsku používali malý oválný bubínek, který uchopili do jedné ruky a paličkou v druhé ruce rytmicky poklepávali nikoli na blánu, nýbrž na jeho vyztužený okraj. Doprovodný tanec mužů lze všeobecně charakterizovat jako živý pohyb těla plný mimiky, výkřiků a grimas, dupání a poskakování, zatímco tanec žen sestával z vlnivých pohybů trupu a paží, přičemž tanečnice stály na místě. Tanečník či zpěvák byl často doprovázen a povzbuzován zpívajícími sborem. Správné předvedení bubnového tance podle tradice vyžadovalo mnoho let výuky, intenzivního tréninku a hudebního talentu.

Bubnový tanec časem nabyl zvláštního charakteru a v určitých situacích sloužil k rozsuzování pří. Při souboji ve zpěvu, ke kterému se muži vzájemně vyzývali, končili nesváry a hádky většinou smírem. Bubnové zápolení se obvykle konalo v létě při velkých shromážděních. Diváci posuzovali závodící výkřiky a smíchem a rozhodovali, na čí straně je pravda. Když někdo neuměl zpívat, mohl si najít zástupce, zpravidla někoho z rodiny nebo nejbližších přátel. Během dlouhých zimních večerů pak často přátelé a známí na obou stranách vedli sáhodlouhé debaty o tom, jak špičkováním, útoky a poznámkami co nejlépe protivníka zesměšnit. Prohra v bubnovém zápolení se někdy dotkla hrdosti a cti člověka tak silně, že poražený byl nucen opustit své bydliště a odejít do jakéhosi vyhnanství. Zpravidla však zápolení skončilo rozumně a ze soupeřů se nakonec stali přátelé, kteří se čas od času vzájemně vyzývali k mírumilovné soutěži čistě zábavného charakteru.

Svět inuitské mytologie a vyprávěčských tradic zůstává trvalým zdrojem poučení o malém, ale hrdém a statečném národu, jehož vůli k životu nedokázala zlomit krutá arktická příroda ani nelidské podmínky, v nichž byl po staletí nucen žít.

Největším sběratelem inuitských – zejména grónských – mýtů a pověstí byl dánský polární badatel *Knud Rasmussen (1879–1933)*, který byl po babičce Gróňan, hovořil grónsky a znal kulturní zázemí inuitského

11

národa. Podařilo se mu převést většinu grónských mýtů a pověstí do dánštiny, čímž obohatil svět literatury o dosud netušené obzory a přispěl k zachráně svěbytných vyprávěčských tradic těsně před jejich nevyhnutelným zánikem v éře rozhlasu a televize.

Knud Rasmussen (po celém Grónsku lidově zvaný Kunuunnguaq či Kunuk) se narodil v západogrónském Ilulissatu v rodině dánského protestantského pastora. Když mu bylo dvanáct, přestěhovala se rodina do městečka Lyngve u Kodaně. Spolužáci ve škole Knuda okamžitě přijali mezi sebe a jeho přirozená autorita mu v každém prostředí ihned zajistila postavení vůdce, což neméně platilo i ve společnosti dívek a žen. Málo pochopení pro Knudovy vůdcovské schopnosti měli naopak učitelé, protože měl velice špatný prospěch.

Knud se však již v Lyngve tvrdě připravoval na budoucí polární výpravu – v zimě přespával v dírách, které si vyhrabával ve sněhu za otcovým kostelem, a pravidelně se koupal v zamrzlém rybníce. Když dospěl, zúčastnil se několika výprav do Grónska a dalších oblastí obývaných Inuity. Obrazně tak zkrátit vzdálenosti na mapě této části světa, neboť navštívil i ty nejdlejší osady a fjordy. V nejsevernější obývané části Grónska založil spolu s Peterem Freuchenem obchodní stanici Thule.

Knud Rasmussen byl po celý život zapáleným bojovníkem za teritoriální integritu Grónska, a to jak vůči rostoucím zájmům USA, tak Norska. Jeho významnou zásluhou bylo vítězství Dánska nad Norskem u mezinárodního soudu v Haagu v roce 1933, čímž byla Kodani jednou provždy zajištěna svrchovanost nad celým Grónskem. Kdyby Rasmussen v nejlepších letech nezemřel na otravu zkaženým masem, jistě by se jako stařec se zadostičinným zúčastnil první paninuitské konference na Aljašce v roce 1977, protože vždy usiloval o co nejúžší spolupráci všech inuitských kultur. Svou prací a životem vydobyl Inuitům všeobecné světové uznání, byl jejich miláčkem, zastáncem i ochráncem. O jeho houževnatosti a schopnosti absolutního zapálení pro věc svědčí věta, kterou proslul po celé zemi: „Dejte mi psy a zimu – a zbytek si můžete nechat!“

Kniha *Grónské mýty a pověsti* je výběrem ze slavné trilogie Knuda Rasmussena *Mýty a pověsti z Grónska I-III (1921–1924)* a posmrtně vydané

12

trilogie *Inuité vyprávějí / Grónské pověsti a mýty I-III (1981)*. Většinu materiálu získal autor během dánské literární expedice do Grónska v letech 1902–1904. Podařilo se mu zapsat mýty a pověsti izolovaných Inuitů z východního pobřeží Grónska, kteří dnes tvoří zhruba šest procent grónské populace, a polárních Inuitů, jichž je ještě méně (v dnešní době žijí v nejsevernější obývané části Grónska necelá dvě procenta ostrovní populace). Zbytek tvoří texty z klimaticky relativně mírnějšího jižního a západního pobřeží. Tato originální vyprávění pak Rasmussen přeložil z grónštiny do dánštiny a vydal knižně. Je nutno si uvědomit, že veškeré texty se do té doby šířily pouze ústním podáním a nebyly určeny k tomu, aby je někdo zapisoval, a mohou proto bez příslušných gest či mimiky působit v psané podobě poněkud těžkopádně a monotónně. Stejně nezáživně a bezbarvě vyznívají některé pověsti, jejichž hlavním a jediným smyslem bylo ukrácení dlouhé chvíle a ukolébání posluchačů v sladkém spánku. Jiné příběhy čtenáři naopak připomenou úryvky ze staroislandských ság, v nichž drsné scény vyvolávají dojem absolutně bezcitné společnosti, ve které nelze hledat lacinou romantiku.

Knud Rasmussen se při zapisování textů vyhýbal jakémukoli přikračování a rovněž v překladech se držel co nejbližší původního textu včetně vyprávěčova originálního podání látky a jeho osobitého stylu. Čtěl otisknout co nejvíc pověstí, ale zároveň věnoval značnou pozornost vysvětlujícímu úvodu o inuitské duši a fantazii. Proto jsou úryvky z tohoto textu zařazeny i do českého překladu. Výběr je pokusem o co nejširší náhled do grónského duchovního světa a členění jednotlivých kapitol vychází z autorova původního rozdělení. Pokud český překlad uvádí různá zpracování téhož mýtu či pověsti, je v nadpisu uvedeno, o kterou část Grónska se jedná. Je-li ve vyprávění silně zdůrazněna osoba vyprávěče, je na konci textu zpravidla uvedeno také jeho jméno.

V souladu se současnou tendencí označování původních etnik jejich vlastním názvem je v překladu zásadně používán termín *Inuité*, i když Rasmussen se spokojil s výrazem *Esquymáci*. Také všechna vlastní jména a grónská slova jsou přepsána novým grónským pravopisem, který vychází z fonetického principu a písemnou podobu jazyka značně zjednodušuje. Ke zjednodušení došlo i při překladu původních názvů nejrůznějších lovných zvířat. Tam, kde grónština – a také dánština či angličtina – běžně používá například tučtu výrazů pro různé druhy tuleňů, český překlad v rámci srozumitelnosti od těchto nuancí upouští (přestože i částečně zná

13

výrazů více, například tuleň obecný, kroužkovaný, vousatý, grónský, žíhaný, čepcol hřebenatý a další).

Rasmussenovy mýty a pověsti vycházejí v souhrnném českém překladu poprvé.

Zdeněk Lyčka

